

ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

СЕРПУТЬКО АЛЛА ЮРІЇВНА

УДК 94(477) „1932-1933”

**СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ТА РОСІЙСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРИЧИН
ТА НАСЛІДКІВ ГОЛОДОМОРУ В УРСР 1932-1933 РОКІВ**

Спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ЧЕРКАСИ – 2009

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі історії та культури України ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
КОЦУР ВІКТОР ПЕТРОВИЧ,
ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”, завідувач кафедри історії та культури України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Ресніт Олександр Петрович,
Інститут історії України НАН України,
заступник директора,
завідувач відділу історії України XIX – поч. XX ст.

кандидат історичних наук, доцент
Земзюліна Наталія Іванівна
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького,
доцент кафедри новітньої історії

Захист відбудеться „17” червня 2009 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 73.053.01 у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького за адресою: 18031, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81, кім. 211.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (18031, м. Черкаси, вул. Університетська, 22)

Автореферат розісланий „15” травня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

Корновенко С.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні – одна з найжахливіших трагедій за всю історію людства, феномен тривалого приховування від громадськості соціального лиха, трагедії гігантських масштабів. Навіть згадка про 1933-й рік вважалася кривою. Лише після проголошення незалежності України факт існування голодомору 1932-1933 рр. став визнаватися громадськістю. Терор голодомором, запроваджений в Україні, призвів до фізичного винищення кількох поколінь українських хліборобів, до руйнування соціальних основ нації, її духовності. За сучасних умов, коли історики отримали можливість доступу до архівних раніше таємних джерел, стає очевидним: від голодомору народ України втратив значно більше, ніж за роки Першої світової та громадянської воєн загалом. Науковцями повернуто майже з небуття трагічну сторінку вітчизняної історії: з теми „Голодомор 1932-1933 рр.” було знято табу і вона стала важливим полем дослідження в сучасній історичній науці. За останні роки з’явилися праці, в яких переглянуто старі методологічні підходи до вивчення проблеми, розкрито раніше замовчувані та відверто фальсифіковані аспекти трагедії 1932-1933 рр. Поява чисельної наукової літератури, різнопланове її тематичне та змістове наповнення, жанрове розмаїття – все це актуалізує необхідність історіографічного осмислення сучасного історіописання з історії голодомору 1932-1933 рр. До того ж, зазначена сторінка історії привертає увагу не лише українських, а і російських дослідників. У її розуміння вони демонструють відмінні, а під час навіть протилежні погляди. Це також зумовлює потребу їхнього історіографічного вивчення та узагальнення.

Отже, наведені вище міркування визначають наукову та суспільно-політичну актуальність теми, що й зумовило звернення дисертантки до її вивчення.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано згідно з держбюджетною темою “Влада і суспільство на українських землях у ХІХ – на початку ХХ ст.: тенденції розвитку у контексті

історії Центрально-Східної Європи” (державний реєстраційний номер 0105U000284).

Об’єктом вивчення є сучасна проблемна українська та російська історіографія причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Предмет дослідження – сучасний український та російський історіографічний процес, тобто нагромадження, систематизація, розвиток та науковий рівень історичних знань із причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Хронологічні рамки роботи, з урахуванням його специфіки, охоплюють: 1) межі реальних подій. Вибір нижньої хронологічної межі (1932 р.) зумовлено початком голодомору в УРСР; верхньої (1933 р.) – його завершенням; 2) опрацьований дисертанткою історіографічний джерельний матеріал стосується 1991 – початку ХХІ ст. Вибір нижньої хронологічної межі (1991 р.) збігається із започаткуванням сучасного українського та російського історіописання з обраної для вивчення теми; верхньої – останніми роботами дослідників, залученими до дисертації.

Територіальні межі зумовлені характером та науковою спрямованістю дослідження, включають два елементи: перший – територію УРСР, населення якої потерпіло від голодомору 1932-1933 рр.; другий – країни проживання авторів – безпосередніх творців сучасного історіографічного процесу з обраної нами для історіографічного аналізу теми.

Мета дисертації полягає в тому, щоб на основі виявлених історіографічних джерел дослідити сучасні тенденції в українській та російській історіографії у розвитку, закономірностях нагромадження історичних знань із причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- з’ясувати стан наукового вивчення проблеми;
- охарактеризувати історіографічну джерельну базу;

- проаналізувати повноту і ступінь об'єктивності відображення проблеми у сучасній українській та російській історіографії;
- зіставити теоретичні підходи та методологію в дослідженнях голодомору 1932-1933 рр. у роботах сучасних українських та російських істориків;
- з'ясувати дискусійні, проблемні питання сучасної української та російської історіографії стосовно причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в УРСР;
- розкрити вплив державної політики на формування історичної свідомості громадян.

Наукова новизна дослідження полягає у такому:

- у спробі на основі міждисциплінарного підходу проаналізувати висвітлення причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в УРСР сучасною українською та російською історіографією на дисертаційному рівні;
- досліджено обставини формування сучасних поглядів на причини та наслідки голодомору 1932-1933 рр. в УРСР сучасних українських та російських істориків;
- на основі вивчення сучасних історіографічних джерел визначено ступінь повноти та об'єктивності наукового осмислення причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в УРСР сучасними українськими та російськими дослідниками;
- виявлено розбіжності у трактуванні сучасними українськими та російськими істориками причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні;
- розкрито вплив державної політики на формування історичної свідомості громадян України та Російської Федерації;
- визначено перспективи подальшого вивчення причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що фактологічний матеріал, теоретичні положення, висновки і узагальнення, що містяться у

роботі суттєво доповнюють і розширюють сучасні знання з історіографії голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Узагальнені результати сприятимуть подальшому науковому аналізу історії причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні, концентрації уваги дослідників на розробці актуальних тем.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорено на засіданнях кафедри історії та культури України ДВНЗ „Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”. Загальна концепція дослідження викладена у доповідях та повідомленнях автора на Першій Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців „Голодомор 1932-1933 років: сучасна історіографія”(Рівне, 2006); Всеукраїнській конференції „Переяславська Рада 1654 року: історичне значення та політичні наслідки” „Від Переяславської Угоди 1654 року до трагічних подій 1932-1933 років в Україні”(Переяслав-Хмельницький, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції „Формування громадянської компетентності учнівської молоді” (Харків, 2005).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у восьми публікаціях, 5 із яких – у фахових виданнях, визначених переліком ВАК України. Загальний обсяг публікацій становить 3,7 друкованих аркушів.

Обсяг та структура дисертації зумовлені метою, завданнями та проблемно-хронологічним принципом дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (494 позиції). Загальний обсяг роботи становить 211 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, хронологічні межі дослідження, визначено його об’єкт і предмет, мету й завдання, методологічні принципи, охарактеризовано наукову новизну і практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі „Історіографія, методологія та джерела дослідження” висвітлено стан наукової розробки теми та джерельну базу дисертації, розкрито методологічні засади роботи.

Перші історіографічні напрацювання, дотичні до нашої теми наукового пошуку, з’явилися у середині 1950-х років¹. Їхні автори проаналізували загальний стан вивчення історії радянського суспільства, колективізації сільського господарства та відзначили недостатню дослідженість проблем соціально-економічного розвитку села.

У другій половині 1950-х років – 1960-х рр. було опубліковано історіографічні статті В. Погудіна, В. Селунської, в яких узагальнено основні проблеми колгоспного будівництва в СРСР².

На початку 1970-х рр. виходить історіографічне дослідження В. Погудіна, присвячене соціально-економічним відносинам у доколгоспному селі³. Аналізуючи історичну літературу, автор намагався довести доцільність колективізації та підготовленість села до нових перетворень, що, як показала історія, не мало нічого спільного з реальністю.

Упродовж 1950-х – першої половини 1980-х рр. історична наука в СРСР перебувала під ідеологічним контролем відповідних партійно-державних органів. У зв’язку з цим історіографічні дослідження стосувалися взагалі колективізації, плану кооперації та інших дотичних питань соціально-економічного та суспільно-політичного характеру з історії радянського селянства 1930-х рр. Питання про голод, а тим більше про голодомор 1932-1933 рр. навіть не ставилося.

¹ Ким М. Некоторые вопросы разработки истории советского общества / Ким М., Голиков Г. // Коммунист. – 1954. – № 5.; Данилов В. О некоторых недостатках по истории колхозного движения в СССР / Данилов В. – Вопросы истории. – 1954. – №1.

² Погудин В. Некоторые вопросы историографии коллективизации в СССР. – Вопросы истории / В. Погудин – 1958. – № 9.; Селунская В. Кооперативный план В.И. Ленина в трудах советских историков / В. Селунская – Вопросы истории КПСС. – 1964. – №9.

³ Погудин В. Советская историография о некоторых проблемах социально-экономических отношений в доколхозной деревне СССР / В. Погудин. // История СССР. – 1973. – № 3.

Лише наприкінці 1980-х рр. В. Данилов⁴ та І. Зеленін⁵ одними з перших започаткували історіографічне вивчення голоду 1932-1933 рр. у контексті загального розвитку історичних знань із аграрної історії СРСР, УРСР.

Нові перспективи у розвитку історіографії з обраної нами для вивчення теми, як зазначає В. Коцур – автор першого спеціального історіографічного дослідження з питань соціальних змін та політичних процесів в Україні 1920-х – 1930-х рр.⁶, з’явилися на початку 1990-х рр.

Так, В. Калініченко та Є. Яценко⁷, проаналізувавши здобутки зарубіжної історіографії з проблем голодомору, як перспективний визначили міждисциплінарний підхід у дослідженні цієї теми.

На винятковому значенні документів радянських спецслужб для подальшого процесу нагромадження історичних знань із голодомору 1932-1933 рр. в Україні наголошують Р. Пиріг, В. Даниленко. Свою позицію історики обґрунтовують тим, що “репресивна діяльність більшовицької влади в українському селі напередодні та в роки голодомору, незважаючи на значну кількість наукових і документальних публікацій, є однією з найменш вивчених сторінок історії України”⁸.

Опрацювання питань, співзвучних із нашою темою дослідження, характерне і для сучасної російської історіографії. Наприклад, В. Зима проаналізував основні тенденції історіописання з голодомору 1932-1933 рр. в

⁴ Данилов В. Дискусии в западной прессе о голоде 1932-1933 гг. и ”демографической катастрофе” 30-40-х годов в СССР / В. Данилов // Вопросы истории, 1988. – №3.

⁵ Зеленін І. О некоторых “белых пятнах” завершающего этапа сплошной коллективизации / И. Зеленін // История СССР, 1989. – № 2.

⁶ Коцур В. Історичні дослідження: упереджені та об’єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр.: історіографія) / В. Коцур. – Київ: Наукова думка, 1998.

⁷ Голод-геноцид 1933 року в Україні: Історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук.-теорет. конференція. Київ, 28 листоп. 1998р.: Матеріали / С.Кульчицький (відп. ред.). – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коця, 2000.

⁸ Голодомор 1932-1933 рр. як величезна трагедія українського народу / Матеріали Всеукр. Наук. конференції. Київ, 15 листоп. 2002 р. – К.: МАУП, 2003.; Геноцид українського народу: історична пам’ять та політико-правова оцінка: Міжнар. наук.-теорет. конференція. Київ, 25 листоп. 2000 р.: Матеріали / [редкол.: С.Кульчицький (відп. ред.), О.Веселова, Л.Лук’яненко, В.Марочко та ін.] – К.;Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коця, 2003.; Голод-геноцид 1933 року в Україні: Історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Міжнар. наук.-теорет. конференція. Київ, 28 листоп. 1998 р.: Матеріали / [відп. ред. С.Кульчицький]. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коця, 2000.; Голодомор 1932-1933 рр. в Україні: причини і наслідки: Міжнар. Наук. конференція. Київ, 9-10 вересня 1993 р.: Матеріали. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1995.

Україні у сучасній російській історичній науці. На думку дослідника, трагедія 1930-х рр. носила організований характер. Її ініціаторами було сталінське керівництво. Водночас історик, відображаючи спільну для його колег позицію, констатує, що вона не була антиукраїнською.

Особливості висвітлення трагічних подій 1932-1933 рр. в Україні у західноєвропейській, українській та російській історіографії стали об'єктом пошуку В. Головка та В. Марочка⁹. Дослідники зауважують, що у сучасній українській історіографії голодомор 1932-1933 рр. досліджується в контексті інших трагічних сторінок історії України (голодоморів 1921-1922 рр., 1946-1947 рр., політичних репресій другої половини 1930-х рр.) і визнається актом геноциду. Російська історіографія голодомору в Україні, загалом об'єктивно висвітлюючи причини та наслідки трагедії, не заперечуючи організованого характеру трагедії 1932-1933 р., не визнає антиукраїнської спрямованості голодомору 1932-1933 рр.

На сучасному історіографічному етапі активізованою є діяльність науковців із опублікування раніше недоступних архівних документів і матеріалів, свідчень очевидців голодомору¹⁰. Це значно розширює наукові знання з голодомору 1932-1933 рр. в Україні, стимулює подальший розвиток історіографічного процесу.

Залучена до дисертації джерельна історіографічна база, з урахуванням сучасних підходів до її класифікації та особливості обраної нами для вивчення теми, класифікована нами таким чином. Перша група – узагальнювальні

⁹ Марочко В. Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932-1933 рр. / В. Марочко // Український історичний журнал – 2003. – №5.; Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки / [під ред. В.А.Смоля]– Київ: Вид-во “Наукова думка”, 2003.

¹⁰ Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів: зб. док. / [кер. і упоряд. Р.Я. Пиріг] – К.: Політвидав України, 1990.; 33-й: ГОЛОД: Народна книга-меморіал. / [автори-упорядники Маняк В.А., КоваленкоЛ.Б.] – К., 1991.; Колективізація і голод на Україні 192-1933: зб. док. і матеріалів / [упоряд.: Г.М.Михайличенко, С.П.Шаталіна] Вид. 2-ге, стереотипне. – К.: Наук, думка, 1993.; Мухіна М. Упокорення голодом: Збірник документів / М.Мухіна – К., 1993.; Голодомор 1932-1933 років в Україні: документи і матеріали / [упоряд. Р.Я.Пиріг; НАН України. Ін-т історії України] – К.: Вид. дім „Києво-могилянська академія”, 2007.; Листи з Харкова. Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів 1932-1933 роки // [упоряд.: Андре Граціозі] – Харків., Фоліо. – 2007.; Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. / [під ред. В. Даналенко] – К.: Вид.дім „Києво-Могилянська академія”, 2008.; Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині. 1929-1933: Збірник документів і матеріалів. – Полтава, 1997.; Народна трагедія: Документи і матеріали про голод 1932-1933 років на Дніпропетровщині / [упоряд.: А.І.Голуб, Ю.А.Мицик, Н.Р.Романець] – Дніпропетровськ: Вид-во ДЦУ. – 1993. та інші.

дослідження – колективні праці синтетичного характеру, що стосуються як безпосередньо голодомору 1932-1933 рр. в Україні, так і аграрної історії України 1930-х років у цілому. Особливість цього виду історіографічних джерел полягає у тому, що за їхньою допомогою нами було визначено місце, яке відводиться дослідженню причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні на сучасному етапі розвитку національної та російської історіографії.

Друга група – монографії, які більшістю історіографів вважаються основним носієм історичних знань. Присвячені окремо взятій науковій проблемі, вони дозволяють скласти об'єктивну картину стосовно ґрунтовності осмислення історичних та історіографічних аспектів обраної нами для вивчення теми на сучасному етапі.

Третя група – дисертації. Їхній аналіз як історіографічного джерела сприяв тому, що ми комплексно відтворили процес сучасного освоєння українськими та російськими істориками причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Четверта група – наукові статті. Їхнє опрацювання дало нам можливість достатньо повно відобразити останні тенденції у вивченні, розумінні істориками різних історіографічних шкіл причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

П'ята група – довідкова та науково-популярна література. Її аналіз дозволив нам виявити те, як на сучасному етапі відбувається формування історичної свідомості у громадян України та Російської Федерації, стосовно причин та наслідків трагедії 1932-1933 рр. в Україні. На нашу думку, саме у цій групі історіографічних джерел, набагато чисельнішій за спеціальну наукову літературу, поєднуються принципи науковості та доступності, які й визначають сприйняття широкою громадськістю голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Шоста група – матеріали конференцій, конгресів та інших наукових зібрань. Вони сприяють цілісному відтворенню картини сучасного процесу нагромадження історичних знань в Україні та Російській Федерації з причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Сьома група – документальні джерела. Нами під час написання дисертації були опрацьовані та залучені до роботи тематичні збірники документів, зміст яких стосується причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Їхніми укладачами є як українські, так і російські дослідники.

Отже, залучена до дослідження історіографічна база, є достатньо репрезентативною для того, щоб комплексно розкрити обрану нами для вивчення тему.

Методологічною основою роботи стали загальноприйняті у сучасній історіографії принципи об'єктивності, історизму, фахової відповідності. Автор застосувала проблемно-хронологічний і культурологічний підходи, методи історіографічного аналізу і синтезу, порівняльний та описовий методи пізнання.

Завдяки принципам об'єктивності і системності, загальнонауковим методам пізнання, історичного і логічного, класифікації і періодизації, дисертантка вивчила історичний процес в його динаміці, багатогранності взаємообумовлених зв'язків. Для пояснення, оцінки, порівняння різнобічних історіографічних джерел, з метою їхнього аналізу нами залучалися спеціальні методи: порівняльно-історичний, історичної ретроспекції. Серед методів історіографічного аналізу в дисертації чільне місце посідає науковий метод. Робота базується на двох фундаментальних принципах історичних та історіографічних досліджень: системному і принципі історизму. У такий спосіб ми дослідили питання та проаналізували інтерпретацію причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні в українській та російській історіографії, з іншого – показали як змінювалися та формувалися погляди науковців на проблему під впливом зовнішньополітичних факторів. Під час написання дисертації ми дотримувалися принципу наступності наукового пізнання, який застерігає від однобічності і суб'єктивізму, забезпечує максимальне наближення історіографічного дослідження до тенденцій розвитку самої історичної науки. Наступність виступає однією із закономірностей розвитку історичної науки, пізнання якої дозволяє виявити провідні тенденції,

встановити співвідношення старих і нових знань¹¹. Принцип історизму прислужився нам під час з'ясування основних етапів розвитку досліджуваних явищ. Суть історіографічного процесу, визначення його просторово-часових параметрів нами розкрито завдяки історико-порівняльному методу.

Отже, застосування зазначених вище методів і принципів історіографічного дослідження дозволило дисертантці розкрити обрану для вивчення тему, вирішити поставлені дослідницькі завдання.

У другому розділі „Висвітлення в історичній літературі причин голодомору в УРСР 1932-1933 рр.” узагальнено основні результати вивчення питання економічних та соціально-політичних причин голоду 1932-1933 рр. в УРСР.

Причини трагедії, що сталася в українському селі на початку 30-х років ХХ ст. викликають гострі дискусії в наукових і політичних колах, серед громадськості України та Російської Федерації. До роковин трагедії було проведено кілька міжнародних і регіональних конференцій: у квітні 1993 року в Харкові відбулася науково-практична конференція “Слобожанщина. Голодомор 1932-1933 рр.”; у травні посольство України в Москві організувало інформаційно-аналітичну конференцію “Голодомор 1932-1933 років: трагедія і застереження”; у червні в Одесі проведено науково-практичну конференцію “Голодомор в Україні 1932-1933 рр.”; у вересні – наукову конференцію в Чернівцях. Їхні учасники обговорювали актуальні питання голодоморів в УРСР, дискутували стосовно їхніх причин, наслідків тощо.

І. Самійленко, С. Кульчицький, С. Горошко, А. Морозов, В. Марочко, А. Перковський, В. Ковган, Р. Нагорна-Персидська та інші історики запропонували новітнє бачення проблеми, відмінне від усталеного. Так, голодомор стали розглядати як геноцид, який “спрямовувався на те, щоб “провчити” українських селян, які чинили опір колективізації і не бажали працювати у колгоспах”.

¹¹Калакура Я. Українська історіографія: курс лекцій / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004.; Коцур В. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х – 30-х рр.: історіографія) / В. Коцур – 1998.

Поряд із питанням упровадження колективізації українськими істориками як наукова проблема вивчається питання селянського опору та морально-психологічного стану селянства (В. Коцур, О. Довбня, С. Дровозюк, Я. Папуга). У монографії М. Шитюка „Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття”, зокрема, досліджено питання репресій проти українського селянства в 1932-1933 рр. Політичний вимір причин цієї трагедії – предмет наукової уваги Ю.Шаповала (“Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії”). Причини голодомору 1932-1933 рр. в Україні з’ясовано в колективній праці О. Веселової, В. Марочко, О. Мовчан. Аналізуючи причини трагедії, дослідники довели, що це був акт геноциду.

На думку Т. Євсєєвої, М. Журби, Г. Єфименко, які аналізували причини голодомору 1932-1933 рр. в Україні, це явище було свідомо спрямоване на знищення певної частини населення і використовувалося як залякування та каральний захід радянською владою.

Ушановуючи пам'ять про 70-ту річницю трагедії, наукова громадськість України zorganizувала і провела в листопаді 2002 р. у Києві Всеукраїнську конференцію “Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу”. У доповідях, виступах учасників цього зібрання було зазначено, що причини голодомору 1932-1933 рр. в Україні – багатовимірною наукова проблема з практично невичерпним науковим потенціалом.

Певним внеском у дослідження проблем розкуркулення стали праці І. Виниченка, Є. Шаталіної, С. Білоконя, В. Васильєва та Лінн Віюли. Головною причиною деградації сільського господарства України на початку 1930-х рр. Є. Хорошун вважає насильство, репресії, грубі адміністративні методи керівництва. Уже на початку 1928 р. відбулося форсування колективізації, яка повинна була підняти на ноги індустрію на Півдні України характеризує політику колективізації, яка була однією з причин голоду та звертає увагу на те, що саме вона поставила сільське населення України у повну залежність від держави.

У фундаментальній колективній монографії “Політичний терор і тероризм в Україні XIX-XX ст. Історичні нариси”, підготовленій у 2002 р. науковцями Інституту історії України НАНУ голодомор розглянуто з точки зору проведення компартійним керівництвом “масового терору як методу експропріації селян-власників”. Події кінця 1920 – початку 1930 рр. висвітлено як терористичні акції, спрямовані на усунення незалежності сільських виробників від держави і встановлення радянської диктатури в повному обсязі. Впровадження терористичних методів хлібозаготівель у 1931-1932 рр. – причини саботажу та, відповідно, і голодомору.

Узагальненням наукових здобутків українських істориків за останні 15 років стало монументальне видання “Голод 1932-1933 рр. в Україні: причини та наслідки”. З-поміж інших матеріалів у нашому контексті заслуговують на увагу ті, в яких розкрито витoki голодомору, проаналізовано механізм творення терору голодом (О.М. Мовчан, В.І. Марочко, С.В. Кульчицький, Л.В. Гриневич та інші).

У працях українських та російських істориків в цілому набула поширення політична оцінка не стільки самих причин голоду, скільки мотиваційних дій тоталітарного сталінського режиму. Усталеними стали такі формулювання на позначення голодомору, як “штучний”, “спланований”, “організований”, “рукотворний”, “свідомий”. З історичної точки зору, вони не є вичерпними й адекватними, але безпомилково передають обставини української трагедії. У російській історіографії спостерігається дещо скептичне ставлення до подібних тлумачень. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні російські вчені не визнають геноцидом проти українського народу. Колективізація завершилася в основному в 1932 р., тому Й. Сталін зменшив темпи її форсування, але почав виховувати селян шляхом фінансово-економічного тиску. Вони вважають сталінську “революцію згори”, тобто колективізацію з її згубними наслідками, “запрограмованою”, а сам голод – організованим (І. Зеленін, В. Данилов). Таких позицій дотримується більшість російських дослідників трагедії голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

На регіональному рівні причини голодомору 1932-1933 рр. вивчено С. Марковою, А. Бахтіним, Є. Яценко, Т. Пшеничним, Б.Хорошуном. Ці автори стверджують, що причини, які призвели до голодомору 1932-1933 рр. в Україні слід шукати в політичних та економічних рішеннях 1927-1932рр., коли поступово зміцнювалися позиції Й. Сталіна та його оточення. Науковці вказують, що основними причинами голодомору стали: насильницька колективізація, яка позбавляла селян не тільки землі, самостійного господарювання, а й засобів до існування; хлібозаготівельна політика, яка фактично залишила селян без продуктів харчування; розкуркулення, яке трансформувалося у справжню антиселянську війну та масовий терор.

У третьому розділі „Історіографія наслідків голодомору в УРСР 1932-1933 рр.” розкрито сучасне розуміння українськими та російськими дослідниками демографічних та соціально-політичних наслідків голодомору 1932-1933 рр. в УРСР.

Проблемам демографічних наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні присвячено праці Л. Гордона і Є. Клопова, А. Перковського, С. Пиріжкова. У них зроблено спробу підрахувати чисельність жертв трагедії. Ці російські дослідники вказують на те, що від неї загинуло від 3,5 до 9 млн. осіб.

Сучасні російські історики голодомору 1932-1933 рр. в Україні, наприклад О. Осокіна, початок трагедії датують кінцем 1931 р., статистику жертв обмежують переважно 1933 р. За даними В. Чапліна, лише незареєстрованих РАГСом селян у 1932-1933 рр. загинуло понад 5,6 млн. осіб. І. Зеленін вважає, що під час трагедії вмерло 4,5 млн. заможних селян, не рахуючи інших категорій. Водночас В. Кондрашин, М. Осколков, М. Іваницький, І. Зеленін наполягають на „необґрунтованому акцентуванні деякої винятковості України”, вважаючи, що від голодомору гинули і в інших республіках СРСР.

Українські історики, наприклад С. Кульчицький, І. Самійленко, В. Коцур, оперуючи даними перепису 1937 р. про природний приріст населення за 1933-

1936 рр., довели, що жертвами голодомору 1932-1933 рр. в Україні стало від 5 до 7 млн. осіб.

У дисертаціях А. Бахтіна, С. Маркової, Т. Пшеничного, Є. Яценко, що стосується регіональних рис трагедії 1932-1933 рр. в Україні, з'ясовано і чисельність людських жертв. Так, за підрахунками Є. Яценка, лише на Харківщині загинуло 1,5 млн. осіб. А. Бахтін стверджує, що голодомор – результат будівництва соціалізму в УРСР воєнно-комуністичними методами. Крім демографічних голодомор 1932-1933 рр. в Україні мав негативні морально-психологічні наслідки. Було знищено основного носія масової національної свідомості українського народу – селянство. В. Даниленко і П. Бондарчук вказали на взаємозв'язок між національною політикою і голодомором 1932-1933 рр. В. Сергійчик з'ясував, що штучний голодомор в Україні у 1932-1933 рр., організований радянською владою, спричинився не тільки до геноциду, а й етноциду значної маси українців, що виявилось у стихійних міграційних рухах до промислових центрів та за межі України хліборобського населення, яке залишилося на той час основним носієм національної свідомості.

Медичні аспекти голодомору 1932-1933 рр. в Україні представлено у роботах В. Ковгана, Р. Нагорної-Персидської. Доля дітей під час трагедії, дитяча смертність – ці непрості морально-психологічні фрагменти досліджено О. Веселовою, В. Марочко. За їхніми даними, станом на 25 березня 1933 р. лише в 66 районах Київської області голодувало 398 тис. 544 дітей, а станом на 15 квітня 1933 р. – 493 тис.

На сучасному етапі становлення історичних знань вивчено духовні аспекти голодомору 1932-1933 рр. в Україні. У роботах С. Дровозюка, О. Стасюка зазначено, що трагедія 1930-х рр. була одним із найістотніших факторів, що визначав морально-психологічний стан селянства та його світогляд. Під впливом голодомору докорінно змінювалася життєдіяльність людською організму, деформувалася його емоційна сфера, система цінностей, потреб та життєвих орієнтирів. Необхідність особливої уваги істориків до

морально-психологічних аспектів голодомору 1932-1933 рр. в Україні обумовлена масштабами духовних руйнувань, які пережив український народ у тих умовах.

Умови існування спецпереселенців з України в концтаборах, де українських селян свідомо винищували комуністичні керівники, досліджено російськими істориками А. Капустіним, В. Мотричевим, В. Земсковим та ін.

Історики України та Росії розглядають голодомор 1932-1933 рр. в Україні у контексті національної політики радянської держави, виокремлюють специфіку новітньої форми масового терору, підкреслюють ознаки геноциду (лише українські історики). Причини голоду з'ясовані, але залишаються деякі суперечливі питання наслідків, які зумовлені особистими переконаннями вчених та відсутністю в їхніх працях до сьогодні невідомих архівних документів та матеріалів.

У результаті наукового дослідження автор виносить на захист наступні **висновки і положення:**

- на початку 1990-х рр. історична наука перестала бути відгалуженням офіційної ідеології, що позитивно вплинуло на осмислення дослідниками історичних тем, їхнього змісту. Традиційні радянські уявлення та критерії „науковості” було замінено на суто наукові підходи. Голодомор 1932-1933 рр. в Україні став предметом спеціального наукового вивчення;

- на сучасному етапі українські історики голодомор 1932-1933 рр. в УРСР розглядають у контексті інших трагічних сторінок історії України (голодоморів 1921-1922 рр., 1946-1947 рр., політичних репресій другої половини 1930-х рр.), вважаючи його актом геноциду. Відповідальність за скоєння злочину покладається на радянську політичну систему та впроваджену нею ідеологію, яка була сумісною з національною психологією українського народу. Значно розширився тематичний діапазон досліджень, поглибилася співпраця з світовою історіографією. Доведено, що факт голодомору 1932-1933 рр. мав місце, з'ясовано причини трагедії, а також те, що голодомор мав штучний характер;

- фізичне винищення українських селян голодомором – цілеспрямована акція комуністичного тоталітарного режиму. Безпосередніми соціально-політичними причинами трагедії більшість істориків називають такі: 1) впровадження суцільної колективізації, що призвела до деградації сільського господарства; 2) запровадження надвисоких планів хлібозаготівель; 3) політика розкуркулення; 4) конфіскація всіх хлібних ресурсів в основних хлібовиробних регіонах СРСР – в Україні, на Північному Кавказі, на Поволжі;

- з'ясовано, що наслідки голодомору 1932-1933 рр. в УРСР позначилися на соціальній та культурній сферах життя українського населення. Голодомором було підірвано навчально-освітній процес у школах південно-східного регіону України. За вказівкою центру на місцях знищувалися церковно-релігійні споруди, пам'ятки культури, грабувалися музеї та бібліотеки. Україна зазнала значно більших втрат, ніж інші регіони. Від сталінізму постраждали всі республіки СРСР, але з'ясування істориками кількості жертв голодомору та їхні висновки нагадують аукціон, адже дослідникам бракує вичерпних даних перепису 1937 р.;

- у сучасній російській історіографії набула поширення політична оцінка причин голодомору та мотиваційних дій тоталітарного сталінського режиму. Голодомор 1932-1933 рр. російські вчені не визнавали і не визнають геноцидом проти українського народу. У їхньому розумінні, голодомор – організована радянським керівництвом трагедія, яка не є геноцидом.

Основний зміст дисертації викладено у таких публікаціях автора:

1. Історіографія голодомору 1932-1933 років в Україні // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип. 13. – С. 405-409.
2. Українська трагедія 1932-1933 років в зарубіжній історіографії // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2004. – Вип. 15. – С. 159-162.

3. Висвітлення теми голодомору 1932-1933 років у збірниках спогадів та документів // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 165-170.
4. Демографічні наслідки голодомору 1932-1933 років: історіографія // Часопис української історії: Збірник наукових статей. – Київ, 2005. – Вип. 2. – С. 76-78.
5. Голодомор 1932-1933 років: сучасна історіографія // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – Вип. 18. – С. 234-238.
6. Від Переяславської угоди 1654 року до трагічних подій 1932-1933 років в Україні // Переяславська рада 1654 року: історичне значення та політичні наслідки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції – Переяслав-Хмельницький, 2004. – С. 268-271.
7. Голодомор 1932-1933 років: сучасна історіографія // Матеріали 1-шої Всеукраїнська науково-практична конференції студентів та молодих науковців. – Рівне, 2006. – С. 201-205.
8. Формування поглядів на проблемні питання в історії України // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Х., 2005. – С. 230-232.

АНОТАЦІЇ

Серпутько А.Ю. Сучасна українська та російська історіографія причин та наслідків голодомору в УРСР 1932-1933 років. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2009.

У дисертації вперше здійснено комплексний аналіз сучасної української та російської історіографії з проблем голодомору 1932-1933 рр. в УРСР.

На основі міждисциплінарного підходу проаналізовано висвітлення питання голодомору 1932-1933 рр. в УРСР у сучасній українській та російській історичній літературі. Досліджено дискусійні питання, зокрема розуміння російською та українською історіографією причин та наслідків голодомору 1932-1933 рр. Проведено класифікацію історіографічних джерел за темою. Визначено чинники, які впливали на розвиток наукових знань про голодомор 1932-1933 рр. в УРСР. Застосовуючи сучасні методи дослідження, проаналізовано українську та російську історіографію голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Прослідковано процес формування історично-наукових поглядів на причини та наслідки голодомору 1932-1933 рр. в УРСР, виявлено і вивчено фактори, які впливають на формування сучасної української та російської історичної думки.

Окреслено перспективні аспекти проблеми: ідеологічні суперечності у поглядах українських та російських істориків стосовно причин та наслідків голодомору; вивчення голодомору в контексті національної політики радянської держави тощо.

Ключові слова: суспільно-політичні фактори, насильницька колективізація, розкуркулення, рукотворний голод, штучний, спланований голод, голодомор, голод-геноцид.

Серпутько А. Ю. Современная украинская и российская историография причин и последствий голодомора в УССР 1932-1933 годов. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06. – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого. – Черкассы, 2009.

В диссертации впервые проведен комплексный анализ современной украинской и российской историографии по истории голодомора в УССР 1932-1933 гг. в УССР.

На основе междисциплинарного подхода проанализирована современная украинская и российская историография проблемы. Исследовано формирование современных научно-исторических взглядов на голодомор 1932-1933 гг. в УССР. Диссертантка классифицировала историографические источники по теме исследования. Определены факторы, которые влияли и влияют на развитие современных научных знаний в Украине и Российской Федерации о голодоморе 1932-1933 гг. в УССР. Определены вопросы, которые вызывают конструктивные дискуссии между украинскими и российскими историками, в частности проблемы причин и последствий голодомора 1932-1933 гг. в УССР.

В диссертации исследованы особенности современного украинского и российского историописания по проблеме. Определены вопросы, которые стали объектом научно-исторического изучения, а также те, которые мало или слабо исследованы. Раскрыто историографическое значение новых публикаций, которые ранее не анализировались, для переосмысления истории трагических событий 1932-1933 гг. в УССР.

Проведенный анализ разноплановой по жанрам исторической литературы даёт возможность утверждать, что научно-познавательное значения изданий заключается в том, что обнародовано большое количество документов, которые являют собой ценные источники для исследования сложной и актуальной темы голодомора.

Очерчено аспекты проблемы, которые ещё ждут своего освещения: идеологические расхождения во взглядах украинских и российских ученых на причины и последствия голодомора 1932-1933 гг. в УССР; изучение голодомора и др.

Ключевые слова: общественно-политический фактор, принудительная коллективизация, розкуркуливание, рукотворный голод, искусственный, спланированный голод, голодомор, голод-геноцид.

Serputko A. J. Modern Ukrainian and Russian historiography reasons and results of the famine in USSR 1932-1933 years. – Manuscript.

Dissertation for Obtaining the Academic Degree of Candidate of Historical Sciences of the specialty 07.00.06. – historiography, source-knowledge and special historical disciplines. – Cherkasy national University by Bogdan Hmelnicki. – Cherkasy, 2009.

In the present manuscript it has been first carried out a complex analysis of the modern Ukrainian and Russian historiography from the history of the famine in USSR 1932-1933 years.

It has been done classification of the historiographical sources on theme. It has been determined the main factors which influenced on the development of the scientific knowledges. It has been carried out analysis of the elucidation of the hunger issue in USSR 1932-1933 years in modern ukrainian and russian historical literature on base of interdisciplinary approach. It has been researched formation of views on the problem of famine 1932-1933 years on the base of achievements of the modern Ukrainian and Russian historiography. It has been done analysis of Ukrainian and foreign historiography of the famine in Ukraine 1932-1933 years by means of the modern methods of research. It has been given scientific evaluation to available work and retraced the process of the formation of views on the reasons and results of hunger. It has been discovered and learned factors, which influenced on the development of the historical thought about famine in Ukraine 1932-1933 years. It has been revealed important historiographical significance of the new publications, which hasn't been investigated yet.

It has been also described the main aspects, which may be investigate in future.

Key words: social-political factors, violent collectivization, hunger, famine, hunger-genocide.